

II Ogólnopolska konferencja naukowa „Niewygodne dla władzy. Ograniczanie wolności słowa na ziemiach polskich od wieku XIX do czasów współczesnych”, Toruń, 4–5 listopada 2010 roku

Po dwóch latach Instytut Informacji Naukowej i Bibliologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu zaprosił na drugą już konferencję naukową poświęconą cenzurze. Jej celem – jak napisano w zaproszeniu – było „przedstawienie różnorodnych form aktywności w zakresie ograniczania wolności słowa na ziemiach polskich w tym okresie oraz stanowisk twórców, redaktorów i wydawców wobec tego rodzaju praktyk. Intencją pomysłodawców spotkania jest zatem prezentacja mechanizmów służących kontroli słowa, praktycznych przejawów działalności organów władzy za tę kontrolę odpowiedzialnych oraz możliwych skutków wprowadzanych ograniczeń”¹. Przewodniczącą Komitetu Naukowego konferencji była prof. dr hab. Grażyna Gzella. W skład komitetu wchodził dr hab. Jacek Gzella, prof. UMK, prof. dr hab. Bronisława Woźniczka-Paruzel, dr hab. Iwona Imańska, prof. UMK. Komitet Organizacyjny konferencji tworzyli: dr Dorota Degen – przewodnicząca, dr Barbara Centek, mgr Joanna Edwarczyk, mgr Przemysław Krysiński, mgr Marcin Żynda.

W czasie dwudniowych obrad wygłoszono ponad 30 referatów poświęconych funkcjonowaniu cenzury od XIX wieku aż po współczesność. Cykl wystąpień poświęconych kwestii funkcjonowania cenzury w zaborze rosyjskim otworzył referat Antoniego Krawczyka z Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie pt. *Książki całkowicie i częściowo zakazane oraz dozwolone przez cenzurę Cesarstwa Rosyjskiego w latach 1852–1855*. W wystąpieniu „*Polityka literacka*” rosyjskiej cenzury zagranicznej w latach 1865–1904 Janusz Kostecki z Instytutu Książki i Czytelnictwa Biblioteki Narodowej przeanalizował działania rosyjskiej cenzury zagranicznej w stosunku do importu publikacji literackich w języku polskim. Z kolei Magdalena Kwiatkowska z Uniwersytetu Łódzkiego (*Między Petersburgiem a Krakowem. Rynek książki polskiej wobec cenzury rosyjskiej na przełomie XIX i XX wieku*) podkreśliła zmienne zachowania cenzury rosyjskiej wobec dzieł polskich w różnych częściach Cesarstwa Rosyjskiego. Iwona Zaleska w referacie pt. *Polskie partie polityczne w Królestwie Polskim wobec cenzury i ograniczeń wolności słowa*

¹ Niewygodne dla władzy. Dostępny na WWW: <http://www.inibi.umk.pl/wladza/konferencja.html> [dostęp: 24.05.2011].

(do 1914 r.) skoncentrowała się głównie na kwestii działalności partii politycznych w ramach obowiązującego w Królestwie Polskim systemu cenzury.

W dwóch referatach Grażyny Gzelli z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu (*Procesy prasowe redaktorów „Pielgrzyma” w latach 1869–1914*) i Rafała Machniaka z Uniwersytetu Szczecińskiego (*System cenzury represyjnej w pruskiej Prowincji Poznańskiej na przykładzie prasy polskiej*) został poruszony problem cenzury represyjnej wobec prasy polskiej w zaborze pruskim, przejawiającej się m.in. w dotkliwych karach finansowych wymierzanych przez pruskie sądy.

Iwona Pietrkiewicz i Michał Rogoż z Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie (*Ambrożego Grabowskiego kłopoty z cenzurą*) zajęli się postacią znanego krakowskiego historyka i księgarza Ambrożego Grabowskiego i jego potyczek z cenzurą w zaborze austriackim. Problem funkcjonowania cenzury w tym zaborze został także omówiony w wystąpieniu Tomasza Latosa z Instytutu Historii PAN w Krakowie (*Redaktora Ludwika Gumplowicza potyczki z C. K. Prokuratorią Państwa (1869–1873). Przyczynek do dziejów cenzury w Galicji autonomicznej*), który spojrział na to zagadnienie przez pryzmat indywidualnych doświadczeń Ludwika Gumplowicza z austriackim wymiarem sprawiedliwości.

Kilka wystąpień dotyczyło okresu międzywojennego. Dwa referaty poświęcone były problemowi cenzury obyczajowej. Grażyna Wrona z Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie w referacie pt. „*Przeciw bezwstydnemu w druku i obrazku*”. *Władze Krakowa oraz cenzura w walce z demoralizacją (1918–1939)* omówiła zagadnienie działań podejmowanych przez władze Krakowa na rzecz ograniczania dostępu do treści pornograficznych. Również Marcin Żynda z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu w komunikacie „*Wysoce demoralizująca i pornograficzna*” inicjatywa wydawnicza. *Obrona moralności publicznej a wolność słowa w międzywojennym Grudziądzu* analizował przypadek cenzury obyczajowej, opisując incydent w jednej z miejscowych szkół, gdzie znaleziono wydawnictwa pornograficzne. Jacek Gzella z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu (*Cenzura wobec relacji „Słowa” o zesłaniu Stanisława Cata Mackiewicza do Berezki Kartuskiej w 1939 r.*) przypomniał historię zmagania z cenzurą „Słowa” – pisma konserwatystów wileńskich po osadzeniu w Berezce Kartuskiej jego redaktora naczelnego Stanisława Cata Mackiewicza. Waldemar Rezmer z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu omówił z kolei organizację cenzury pocztowej Wojska Polskiego w 1939 roku.

Tylko jeden referat dotyczył okresu II wojny światowej. Krzysztof Woźniakowski z Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie (*Przygody z cenzurą polskiej uchodźczej społeczności na Węgrzech (1939–1945)*) w swoim wystąpieniu omówił mało znane zagadnienie działalności kulturalnej i wydawniczej polskiego środowiska uchodźczego na Węgrzech.

Największe zainteresowanie wśród autorów wystąpień wywołała historia cenzury w PRL. W kilku wystąpieniach referenci skoncentrowali się na ingerencjach cenzorskich w tytułach prasowych w okresie stalinowskim. Wanda Matras-Mastalerz z Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie (*Wpływ cenzury na zawartość „Przekroju” Mariana Eilego w latach 1948–1953*) na podstawie archiwaliów zgroma-

dzonych w Archiwum Akt Nowych omówiła skalę i zakres ingerencji cenzorskich w tygodniku. Funkcjonowanie czasopisma „Ład Boży” pod czujnym okiem cenzury omówiła Bernardeta Iwańska-Cieślak z Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy (*Cenzura rewolucyjna na przykładzie czasopisma katolickiego „Ład Boży”*). Evelina Kristanova z Uniwersytetu Łódzkiego (*„Tygodnik Powszechny” (1945–1953) a władza komunistyczna*) złożyła relacje między państwem a Kościołem katolickim ukazując z perspektywy tygodnika krytycznego wobec rządzącego establishmentu. Marek Tobera z Uniwersytetu Warszawskiego w referacie pt. *Represje wobec „Przeglądu Księgarskiego” 1946–1950* zwrócił uwagę na proces stopniowego eliminowania prywatnego księgarstwa przez komunistyczne władze. Wanda Ciszewska z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu (*„Prasa narzędziem politycznego kierowania masami”. Socjalistyczna wizja redakcji prasowej*) na podstawie wydawnictw Wydziału Dziennikarskiego Szkoły Partyjnej przy KC PZPR omówiła zadania stawiane prasie socjalistycznej i zasady funkcjonowania redakcji prasowej.

W kilku wystąpieniach została przedstawiona polska rzeczywistość lat osiemdziesiątych XX wieku, Jacek Wojśław z Uniwersytetu Gdańskiego (*Działalność Głównego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk w pierwszych miesiącach „karnawału Solidarności” (1980)*) analizował sytuację w urzędach cenzorskich w drugim półroczu 1980 roku, zwracając uwagę na niepewność towarzyszącą cenzorom w okresie rodzenia się „Solidarności”. Jolanta Chwastyk-Kowalczyk z Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach (*Cenzurowanie korespondencji w okresie stanu wojennego w Polsce*), omawiając problem cenzurowania korespondencji w okresie stanu wojennego, podkreśliła m.in. sposoby omijania ograniczeń cenzorskich oraz rolę kobiet i Kościoła katolickiego w obronie uwięzionych. Barbara Centek z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu w komunikacie *VARIActwo czyli skutki pewnej inicjatywy wydawniczej studentów KUL* przedstawiła historię wydawanego przez studentów historii KUL powielaczowego pisemka „Varia”, które – w przeciwieństwie do innych wydawnictw publikowanych poza oficjalnym obiegiem – nie miało opozycyjnego charakteru. Katarzyna Tałuc z Uniwersytetu Śląskiego (*Ograniczanie wolności słowa w województwie katowickim w latach 80. XX w.*) zaprezentowała metody zwalczania przez SB i MO niezależnego ruchu wydawniczego na Górnym Śląsku w latach osiemdziesiątych XX wieku.

Cenzura w PRL została też ukazana poprzez pryzmat indywidualnych doświadczeń krajowych twórców. Zmagania z cenzurą Tadeusza Konwickiego przedstawił Przemysław Kaniecki z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu (*Książka nie dla Czytelnika. Tadeusza Konwickiego droga do wydawniczego podziemia*) stawiając tezę, że publikacja *Kompleksu polskiego* poza państwowym obiegiem wydawniczym była świadomym posunięciem autora, który w ten sposób otwierał nowy front walki z cenzurą. Na uwarunkowania polityczne towarzyszące wydaniu kazań Karola Wojtyły w oficjalnym obiegu wydawniczym zwrócił uwagę Andrzej Kaleta z Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach (*Myśl wolna od cenzury. Rekolekcje watykańskie kard. Karola Wojtyły. 5–12 III 1976*), porównując ocenzurowane i nie wydane rekolekcje watykańskie. Dorota Degen z Uniwersytetu Mikołaja Koperni-

ka w Toruniu w wystąpieniu *Ruch wydawniczy w latach 1944–1957 w świetle pracy Adama Bromberga „Książki i wydawcy” z 1958 roku. Studium przypadku aktywności urzędu cenzury w PRL* skupiła się na ingerencjach cenzorskich dokonanych w książce, które miały złagodzić krytyczną wymowę całej pracy.

Zbigniew Osiński z Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie (*Zabiegi cenzorskie w szkolnej edukacji historycznej w Polsce w latach 1944–1989*) zwrócił uwagę na skutki działalności cenzury i autocenzury w podręcznikach historycznych obowiązujących po 1945 roku.

Marcin Lutomierski z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu (*Emigranci wobec krajowej cenzury w badaniach historycznych i literackich (na podstawie wypowiedzi w londyńskich „Wiadomościach” z lat 40. i 50. XX wieku)*) zajął się zagadnieniem stosunku emigracji do cenzurowania badań naukowych w kraju. Wykazał, że emigracyjni twórcy na łamach pisma ujawniali ingerencje cenzorskie w wydawnictwach krajowych i obnażali fałszywość propagandy rządu PRL.

Kwestię rugowania tekstów ze świadomości czytelniczej podjęła w swoim wystąpieniu *Przemilczane, zatajone, zapomniane – nieobecność jako mechanizm kontroli słowa* Agnieszka Łusznak z Uniwersytetu Wrocławskiego. Postawiła pytania o długość życia tekstów, formy nieobecności i możliwości powrotu do świadomości czytelniczej.

Krzysztof Okoński z Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy (*„Odpowiedzialni za Polskę?”. Pisarze RFN wobec ograniczeń wolności słowa w PRL*) przypomniał dokonania zachodnioniemieckiego środowiska literackiego na rzecz walki o wolność słowa w Polsce.

Grzegorz Nieć z Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie (*Książki zakazane i źle widziane w obiegu antykwarycznym PRL – wstęp (zachęta) do badań*) na cenzurę w PRL spojrział z punktu widzenia funkcjonowania ówczesnego rynku antykwarycznego, na którym – mimo obowiązujących ograniczeń – dostępne były książki zakazane przez władze PRL. Wpływ cenzury na gromadzenie, opracowanie i udostępnianie zbiorów bibliotecznych Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego został przedstawiony w referacie *Cenzura w polskich bibliotekach naukowych w latach 1945–1989 (na przykładzie Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego)* wygłoszonym przez Teresę Górniak i Barbarę Saletrę z Uniwersytetu Łódzkiego.

Kilka wystąpień dotyczyło problemów ograniczania wolności słowa we współczesnej prasie. Tomasz Mielczarek z Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach (*Wygodni dla władzy. Dziennikarze polscy po 1989 roku*) wystąpił z tezą, że polskie dziennikarstwo przestało być groźne dla władzy, która wykorzystuje media dla swoich celów. Wynikiem tego jest rozwój tzw. dziennikarstwa obywatelskiego w Internecie, które – jak przewiduje – wkrótce stanie się ważnym recenzentem poczynań elit rządzących. O problemie niezależności prasy polskiej po 1989 roku mówił także Jerzy Mianowski ze Stowarzyszenia Prasy Lokalnej (*Kto i komu ogranicza wolność słowa w samorządzie terytorialnym? – relacje między niezależną prasą lokalną a samorządem*), akcentując fakt, że niezależnym czasopismem może być tylko takie, które nie ulega naciskom miejscowych elit politycznych i jest ekono-

micznie samowystarczalne. Do problemu ograniczania niezależności prasy lokalnej nawiązał także w swoim wystąpieniu *Cenzura w wersji online* Adam Jachimczyk z Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach, przedstawiając metody i przypadki cenzurowania witryn WWW. Zwrócił także uwagę na ambiwalentny stosunek społeczeństwa do kwestii cenzurowania treści internetowych. Magdalena Mateja z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu (*O zmarłych tylko dobrze lub wcale? Pośmiertny wizerunek polityków w mediach jako przejaw autocenzury*), analizując zawartość prasy polskiej relacjonującej katastrofę pod Smoleńskiem, zastanawiała się, który z terminów autocenzura, tabu, poprawność polityczna najlepiej wyraża obserwowaną prawidłowość tylko pozytywnego pisania o zmarłych politykach. Katarzyna Wodniak z Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, dokonując przeglądu (*O czym nie przeczytamy w prasie kobiecej i z czego to wynika – krótki przegląd tematów „zakazanych” i „niewygodnych”*) tematów pomijanych w prasie kobiecej, doszła do wniosku, że tematyka tych czasopism zmienia się w czasie i jest uzależniona od wielu czynników, m.in. panującego ustroju czy roli kobiety w społeczeństwie.

Analiza tematów wystąpień wskazuje na niesłabnące zainteresowanie funkcjonowaniem cenzury w okresie PRL. Mimo opublikowania wielu źródeł i opracowań na temat systemu kontroli cenzorskiej, ciągle są odkrywane nowe obszary badawcze, które uzupełniają luki w wiedzy historycznej dotyczącej dziejów PRL. Coraz częściej referenci poruszają także współczesne aspekty istnienia cenzury w Polsce, podejmując zagadnienia niezależności prasy zmuszanej do autocenzury z powodów ekonomicznych.

Podsumowując, warto podkreślić wzorową organizację konferencji oraz oryginalnie przygotowane materiały konferencyjne. Organizatorzy zapowiedzieli także druk wystąpień. Wypada żywić nadzieję, że organizatorzy wkrótce zaproszą na trzecią już konferencję poświęconą cenzurze w Polsce.

Adam Jachimczyk